

З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Тамара БАККА, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Інституту історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат педагогічних наук

Сучасне суспільствознавство – надзвичайно складна галузь наукового пізнання, яка ґрунтується на новітніх досягненнях світової і вітчизняної суспільної думки. Його вивчення забезпечує набуття конкретно-наукових знань (історичних, економічних, соціологічних, політологічних, антропологічних, психологічних та ін.), які висвітлюють окремі сторони пізнавальних об'єктів або розглядають їх у різних аспектах, на різних рівнях, а також світоглядних знань, у яких людина і суспільство як пізнавальні об'єкти відображаються в їх цілісному взаємозв'язку.

Вивчення суспільствознавства дає змогу пізнати суспільні ідеали, засвоїти критерії оцінювання й самі оцінки різних суспільних явищ і людських якостей, норми і принципи, які регулюють взаємовідносини в суспільстві між різними соціальними групами та окремими людьми. Особлива роль у цьому контексті належить учителю суспільствознавчих дисциплін, що актуалізує проблему його підготовки до професійно-педагогічної діяльності.

Проте в сучасному освітньому просторі існує низка суперечностей, які гальмують належне вирішення завдань, що постають перед майбутнім учителем суспільствознавства. Найбільш суттєвими з-поміж них є суперечності: між вимогами до нового типу професійної діяльності вчителя і традиційною моделлю вищої педагогічної освіти; між орієнтацією педагогічної освіти на підвищення її науковості та необхідністю розвитку майбутнього вчителя, його професійного світогляду і мотивації; між необхідністю оперативно реагувати на постійні зміни в галузі вимог до особистісного й індивідуально-творчого потенціалу суб'єктів навчально-виховного процесу і дискретно-локальним характером системи підготовки педагогічних кадрів; між прогресуючою тенденцією до міждисциплінарного синтезу, інтеграції наукового знання і дійсним станом теорії педагогічної освіти.

Початок викладання суспільствознавчих дисциплін в українській школі пов'язаний із процесами, що мали місце в освітній галузі після жовтневих подій 1917 р. Суспільствознавство стало новим предметом, упровадженим у зміст освіти в 20 рр. ХХ ст., воно інтегрувало у змісті різні елементи суспільствознавчої науки: філософії, економіки, соціології, географії, історії. Чинні на той час програми суспільствознавства спрямовували на посилення зв'язку школи з життям і рекомендували вчителям у викладанні будь-якої теми

ґрунтуватися на явищах суспільного життя, які безпосередньо оточують дітей.

Як окремий предмет «Суспільствознавство» існувало в українських школах до початку 30-х рр. і зникло в умовах сталінського реформування школи. До 50-х рр. «Суспільствознавство» не входило до переліку предметів, що викладалися у школах Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). Вочевидь, адміністративно-командна система не була зацікавлена у формуванні в учнів ані суспільствознавчих знань, ані демократичного типу мислення.

«Хрущовська відлига» змінила пануючий тоталітарний режим і зумовила певні позитивні зміни в соціально-економічному та політичному житті країни. Це породило нові вимоги до шкільної освітньої галузі «Суспільствознавство» – її змісту, форм і методів. У грудні 1958 р. було прийнято «Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», який визначив нові завдання навчання і виховання молодого покоління. Ці завдання набувають надзвичайної значущості, стають центральними питаннями у діяльності державних і суспільних організацій. У квітні 1959 р. в Україні ухвалено аналогічний закон УРСР.

Згідно з ідеями, закладеними в цих документах, заперечувався суто академічний статус школи, який відмежовував її від економічного, соціального і політичного життя країни та потреб науково-технічного прогресу. І в результаті розпочинаються пошуки нового змісту, форм і методів, спроможних виконати всі задекларовані завдання. Одним із результатів таких пошуків стає відновлення у 1962–1963 навчальному році викладання суспільствознавства у середніх загальноосвітніх закладах. Згідно з визначенням, поданим у «Педагогічній енциклопедії» 1966 р., суспільствознавство розумілося як «навчальний предмет, який викладається з метою забезпечення засвоєння учнями основ політичних знань, навчання їх розуміти теорію і політику Комуністичної партії і сприяння залученню учнів до боротьби за її проведення в життя». Тут же зазначалося, що курс «Суспільствознавство» допомагає «формуванню в учнів наукового комуністичного світогляду, становленню високих моральних якостей радянської людини».

Поряд з уроками суспільствознавства у позакласній роботі набули поширення екскурсії на виробництво, у колгоспи та радгоспи, на виставки, у музеї. Практикувалися зустрічі, на яких

виступали кращі представники виробничих колективів, бригад комуністичної праці, керівники підприємств і колгоспів, працівники радянських установ, суду та прокуратури. Це забезпечувало прямий зв'язок суспільствознавчого матеріалу, що вивчався, з життям і розвитком пізнавальної активності учнів, а вивчення філософських, соціологічних та етичних проблем відбувалося також у гуртках, на факультативних заняттях з етики, естетики та логіки. Така система вивчення суспільствознавства проіснувала до середини 80-х рр. XX ст.

У 1988 р. Всесоюзний з'їзд працівників народної освіти, який відбувся в Москві, у резолюціях пропонує створити новий інтегрований курс суспільствознавства під умовною назвою «Людина і суспільство». Ці зміни були продиктовані суспільними трансформаціями та політикою перебудови М. Горбачова. З розпадом Радянського Союзу та здобуттям незалежності України 90-ті рр. приносять зовсім новий зміст у суспільствознавство.

Педагоги 90-х рр. збуджені ліквідацією тоталітарної, заідеологізованої радянської системи освіти, активно впроваджують в освітній процес ідеї деполітизації. Причому обґрунтовується недоцільність втручання у зміст навчально-виховного процесу різноманітних партій та ідеологій, культивується аполітизм, мінімізується обсяг політичних знань. Наслідком цього стала поява вакууму в навчанні та вихованні молодого покоління, який швидко й досить активно заповнювався чужими духовними та політичними соціальними цінностями і сурогатами.

В українському суспільстві періоду 90-х рр. активізується діяльність різного роду зарубіжних місіонерських, релігійних, громадських організацій, корпорацій, які своєю поведінкою демонстрували, що «це не стільки свідчення відкритості суспільства, його демократизації, скільки нездатність держави і громадських інституцій захистити власну духовність і громадянську гідність».

З 1992 по 1995 рр. XX ст. українське суспільство відмовляється від уроків суспільствознавства у школі. Тож, починаючи з 1995 р., викладання таких предметів як «Людина і світ», «Людина і суспільство» за підручниками під загальною редакцією Романа Арцишевського велося у невеликій кількості шкіл гуманітарного профілю як курс за вибором або факультатив.

Демократичні процеси, які пройшли за перше десятиріччя незалежної України, привнесли в школу нові пілотні курси: «Практичне право», «Громадянська освіта», «Вчимося бути громадянами», «Людина і світ», «Людина і суспільство», «Основи політології», «Основи релігієзнавства», «Права людини». З 2004 р. суспільствознавчі предмети «Людина і світ», «Людина і суспільство» переходять до інваріативної частини на-

вчального плану, що свідчить про демократичні перетворення в Україні. А демократія може досягти успіху лише там, де еліти і громадяни віддані цінностям, принципам, ідеалам правового демократичного світогляду. Державна влада в той час була зацікавлена в освічених громадянах, і в школах вводилися нові суспільствознавчі предмети: етика, християнська етика, художня культура, економіка, громадянська освіта, основи демократії.

Зміна політичних еліт у 2010–2013 рр. повернула шкільне суспільствознавство в історичні реалії періоду 30-х рр. XX ст. І знову зі шкільних планів зникають суспільствознавчі предмети. Навіть інваріативний курс «Людина і світ» для 11 класу запропонували досягнути за 17 годин шкільного часу. Хочеться вірити, що страшні часи повернення до тоталітарної системи освіти, до того, що суспільству потрібен лише «споживач» та «смирений гвинтик державної машини», а не творець і активний громадянин, більше ніколи не повернуться у світ шкільного життя. І знову основним гаслом навчання і виховання стане права та морально-етична освіта молодого покоління.

У складних реаліях сьогодення важливим питанням залишається формування особистості дитини. Правова та морально-етична освіта є одним із найважливіших чинників розвитку особистості, становлення громадянського суспільства та демократичної правової держави. Вона є важливою передумовою формування правосвідомості учнів, правових орієнтирів особистості, правомірної морально-етичної поведінки та загальної правової культури. У Законі України «Про освіту» проголошено, що метою освіти, серед інших положень, є виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу. Вихованню у цьому процесі відводиться особлива роль.

Основними рисами особистості, на виховання яких учитель звертає особливу увагу, є: ввічливість, громадянськість, доброта, дружба, довіра, лагідність, милосердя, мужність, патріотизм, повага, порядність, працьовитість, прощення, скромність, співчуття, толерантність, чесність, чуйність, щирість. Усі ці загальнолюдські чесноти починають закладатися з першого дня народження дитини, однак у шкільних умовах їх формування спирається на професійну основу. Основними принципами виховання в рамках освітнього процесу, як зазначено у статті 6 Закону України «Про освіту», є гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей. Цей ряд можна доповнити наступними принципами: науковості, безперервності, індивідуалізації, природовідповідності, зв'язку виховання з життям.

Всі ці принципи вчителю можливо зреалізувати, якщо він володіє професійними компетентностями, має спеціальну професійну підготовку, може ефективно організувати виховний вплив на учнів, формувати в дітей громадянську самосвідомість та соціальну активність.

У цьому процесі важливою рисою є активність педагога, участь не лише у класній і позакласній діяльності, що відповідає нормам педагогічного навантаження, а й прояв ініціативності.

Нині перед шкільною освітою стоїть завдання розвитку особистості учнів, активізація всіх форм класної, позакласної та позашкільної роботи з учнями, підвищення рівня викладання шкільних суспільствознавчих предметів, а саме: етики, християнської етики, філософії, громадянської освіти, правознавства, курсу «Людина і світ» у початковій, основній та старшій школі. Важливим є створення безперервного зв'язку між галуззю початкової школи «Людина і світ» та галуззю «Суспільствознавство» основної і старшої школи. Саме на цю галузь у державному освітньому стандарті покладено завдання сприяти особистісному розвитку учнів, формуванню соціальної і громадянської компетентностей шляхом засвоєння різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних та національних цінностей, соціальних норм, громадянської активності, прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок: виховання гуманної, соціально активної особистості, яка усвідомлює свою належність до етносоціального та соціально-культурного середовища, здатна розуміти значення життя як найвищої цінності; оволодіння способами діяльності та моделями поведінки, які відповідають загальноприйнятим нормам моралі та права.

Наступні завдання суспільствознавчої освіти – інтегрувати суспільствознавчі знання школярів з етики, права, філософії та курсів духовно-морального спрямування; розвивати пізнавальні можливості школярів: увагу, сприйняття, пам'ять, мислення, співставлення, аналіз, синтез; створити підґрунтя в підготовці до державної підсумкової атестації; сприяти вихованню в учнів патріотизму, поваги до себе та членів суспільства, моральних чеснот; забезпечити належну підготовку учнів до щорічних інтелектуальних змагань.

Зміст предметів суспільствознавчого циклу має на меті ознайомити учнів зі спільними для всіх християнських конфесій моральними цінностями та навчити учнів поводити себе у відповідності з ними. Він охоплює сфери спілкування, діяльності й поведінки у ставленні до Бога; до себе; до своїх ближніх; до держави; до природи; а також знання біблійні, історичного та культурологічного характеру.

Правовознавчий цикл курсів спрямований на систему правових знань, умінь і навичок, забезпечення формування компетентності учнів в інтелектуальній, соціально-правовій, комунікативній, інформаційній та інших сферах життя. Передбачається глибше й повніше опанування учнями знань про державу та право, закони та підзаконні акти, основні положення галузевого законодавства, методи пізнання в юриспруденції та формування на цій основі наукового світогляду, вироблення юридичного стилю мислення, розвиток дослідницьких умінь та проектної діяльності, бажання обрати майбутню професію, пов'язану з використанням та застосуванням юридичних знань.

Оволодіння знаннями з суспільствознавчих шкільних предметів – основи правознавства, етики, християнської етики, курсів «Людина і світ» та філософії – дає змогу учням усвідомити систему моралі, яка охоплює моральну свідомість, моральні норми і принципи, моральні ідеали, моральні почуття, моральні відносини, моральну діяльність, формування звичок і навичок моральної поведінки людини на основі загальнолюдських цінностей.

Перехід українського суспільства у новий стан свого розвитку закономірно поєднується з удосконаленням усіх соціальних інститутів і систем, зокрема, й системи освіти. Однак які б реформи і модернізації у галузі освіти не відбувалися, всі вони в результаті фокусуються на вчителів як творчій, соціально активній, професійно компетентній особистості, котра адаптована до неоднозначних суспільних реалій і спроможна передавати свій досвід молодому поколінню у навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар В. І. Теорія і технологія управління процесами навчання в школі : навчальний посібник для керівників шкіл, гімназій, ліцеїв, учителів, викладачів педагогічних інститутів, університетів, інститутів післядипломної освіти. – К. : ФАДА, ЛТД, 2000. – 191 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Державний стандарт загальної середньої освіти. Суспільствознавство // Освіта України. – 1997. – 30 травня. – С. 6–8.
4. Закон «Об укреплении связи школы с жизнью и дальнейшем развитии системы народного образования в РСФСР». – М. : Известия, 1959. – 31 с.
5. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» // Радянська школа. – 1959. – № 1. – С. 3–15.
6. Закон України «Про вищу освіту» // «Урядовий кур'єр». – 15 травня 2002, – № 86. – С. 1–15.
7. Закон України «Про освіту» // Закони України. – К. : Ін-т законодавства, 1996. – Т. 1. – С. 414–432.
8. Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть / За ред. Рябова С. – К. : АСК, 2001. – 247 с.